

Článok sa zaoberá otázkou digitalizácie fondu publikačnej činnosti ako aktivity v rámci budovania digitálnej knižnice Akademickej knižnice MTF STU v Trnave. Rozoberá evidenciu publikačnej činnosti a jej digitalizáciu z pohľadu súčasnej platnej legislatívy, upozorňuje na úskalia digitalizácie a sprístupňovania digitálnych objektov. Rozoberá dôvody pre digitalizáciu tohto fondu, sprehl'adňuje náročnosť procesu tvorby digitálnych objektov.

Úvod

Prudký rozvoj internetu a informačných technológií ponúka knižniciam nový priestor na vytváranie služieb s pridanou hodnotou. Popri bežných klasických službách knižníc sa do popredia dostávajú služby spojené so sprístupňovaním e-kníh, pokrytie priestorov knižníc wifi pripojením, zabezpečenie dostupnosti, príp. zdieľanie elektronických informačných zdrojov a pod. Digitálny svet, ochrana a uchovávanie intelektuálneho kapitálu inštitúcie sú jednoznačnými dôvodmi pre budovanie digitálnych knižníc, konvertovanie knižničných zbierok do elektronickej (digitálnej) podoby. Znamená to sprístupnenie svojich fondov už nielen ako záznamov o knihách a knižničných zbierkach, ale sprístupnenie plných textov v elektronickej (digitálnej) podobe – **digitálnych objektov**.

Základnými vlastnosťami digitálnych objektov sú obsah, stálosť, identifikácia, pôvod a kontext (Šušol 1998), pričom:

- **obsah** je považovaný za najdôležitejšiu vlastnosť informačného objektu. Možno ho definovať na troch úrovniach:
 - fyzickej – bitovej (je reprezentovaný postupnosťou binárnych číslíc 0 a 1);
 - formálnej – reprezentuje ho formát znakového kódu (napr. ASCII, UNICODE) a štruktúra dokumentu (Word, HTML, SGML a pod.);
 - logickej – poznatky a myšlienky v dokumente sú usporiadané tak, ako ich je schopný zaradiť do kontextu a pochopiť človek;
- **stálosť** digitálneho objektu je problematickou vlastnosťou predovšetkým v prostredí internetu, kde jednotlivé verzie dokumentu vznikajú, zanikajú, menia svoj obsah a pod.;
- **identifikácia** súvisí s potrebou presnej a spoľahlivej lokalizácie digitálneho objektu v čase vo vzťahu k iným objektom. Túto funkciu väčšinou a zabezpečujú citačné, popisné a klasifikačné systémy, pričom problematickou vždy bola a aj zostáva otázka kvality tejto referencie;
- **pôvod** digitálneho zdroja je významnou charakteristikou najmä pri posudzovaní autenticity a spoľahlivosti objektu. Zatiaľ čo systémy tradičného publikovania majú na dáta o pôvode diela presne špecifikované miesta v publikácii, v digitálnom prostredí sa publikačný aspekt pomerne úzko viaže na problém stálosti zdrojov a na otázku identifikovania viacerých verzií/edícií dokumentu;
- **kontext** reprezentuje súhrn podmienok, v akých bol elektronický zdroj vytvorený, resp. podmienok, pre aké bolo jeho využívanie projektované. Odvíja sa od neho spôsob interakcie daného objektu s inými objektmi v digitálnom prostredí.

Cieľom vytvárania digitálnych objektov je budovanie digitálnych knižníc. Napriek nejednotnosti chápania pojmu digitálnej knižnice možno vymedziť na základe podstatných znakov jej definíciu ako (Bartošek 2003):

- organizácia digitálnych zbierok je kľúčovou otázkou pri budovaní digitálnych knižníc (nie samotná digitalizácia fyzického materiálu);
- digitálne knižnice zásadne nechápeme ako uzavreté entity (vzhľadom na poskytovanie dokumentov či informácií o nich z externých zdrojov či iných digitálnych knižníc), preto mnohí autori používajú množné číslo – „digitálne knižnice“;
- heterogénnosť informačných zdrojov digitálnych knižníc (rôznorodosť spôsobom uloženia, organizáciou, správou objektov a použitými platformami);

- dynamickosť (začleňovanie a vyradovanie komponentov do/zo štruktúry digitálnej knižnice);
- multimedialnosť (rozličná povaha dát);
- prepojenosť rôznych (autonómne spravovaných) informačných komponentov, ktoré musia byť pre používateľov transparentné;
- cieľom je zaistenie prístupu ku všetkým relevantným digitálnym informáciám bez ohľadu na ich formu, formát, spôsob a miesto uloženia.

Publikačná činnosť je podskupina (podmnožina) celkového knižničného fondu akademickej knižnice. Jej určitá časť býva verejne dostupná (napr. učebnice, monografie, skriptá... nachádzajúce sa vo fonde akademickej knižnice). Väčšiu časť výstupov publikačnej činnosti však tvoria články v časopisoch, prípadne zborníkoch, na ktorých dostupnosť platia určité ohraničenia, resp. limity prístupnosti. Pritom práve objekty publikačných výstupov je potrebné mať k dispozícii v elektronickej podobe na rôzne účely využitia (dokladovania).

1. Digitalizácia knižničných fondov vo svetle zákonov

Kľúčovou oblasťou, ktorá rezonuje v problematike digitálnych objektov, je problematika duševného vlastníctva a copyrightu, ktorá sa netýka len digitálnych knižníc ako celku, ale napríklad aj elektronického publikovania. Je to jedno z najmarkantnejších problémových úskalí v tejto oblasti, ktorého riešenie je možné len prostredníctvom zmien v legislatíve a technologickými opatreniami, ktoré by ochraňovali intelektuálne vlastníctvo autorov.

V súvislosti s digitalizáciou a knižnicami vo všeobecnosti sa vynára otázka dodržiavania autorských práv. Tie upravuje zákon č. 618/2003 o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon). Predmetom autorského práva je literárne a iné umelecké dielo a vedecké dielo, ktoré je výsledkom vlastnej tvorivej činnosti autora (Kováčik 2005). Pri vytvorení kópie z diela ide v zmysle autorského zákona o vyhotovenie rozmnoženiny diela, t. z. prenesenia diela alebo jeho časti na iný hmotný podklad dočasne alebo trvalo. V zmysle zákonných požiadaviek si táto činnosť vyžaduje zachytenie diela na hmotný nosič. Na vyhotovenie rozmnoženiny je však potrebný súhlas autora, ktorý si tak uplatňuje svoje majetkové práva na dielo. Bez udelenia súhlasu z jeho strany je možné vyhotoviť rozmnoženinu v týchto prípadoch definovaných zákonom (ide o tzv. zákonné licencie):

- vyhotovenie pre osobnú potrebu fyzickej osoby a na účel, ktorý nie je priamo ani nepriamo obchodný;
- vyhotovenie rozmnoženiny fyzickou alebo právnickou osobou prenesením tohto diela na papier alebo na podobný podklad prostredníctvom reprografického zariadenia alebo iného technického zariadenia.

Samostatným paragrafom je určené využívanie diel nachádzajúcich sa v knižniciach a archívoch. Tie môžu vyhotoviť bez súhlasu autora rozmnoženinu:

- diela z vlastných fondov, ak účelom vyhotovenia rozmnoženiny je uspokojenie požiadavky fyzickej osoby, ktorá ju použije na vzdelávacie alebo vedeckovýskumné účely výhradne v priestoroch knižnice alebo archívu;
- akéhokoľvek diela z vlastných fondov, ak účelom vyhotovenia rozmnoženiny je nahradenie, archivovanie alebo zabezpečenie originálu diela alebo jeho rozmnoženiny pre prípad straty, zničenia alebo poškodenia, alebo ak ide o stálu zbierku.

Podľa Kováčika (2005) môže knižnica v druhom prípade pristúpiť k digitalizácii diel z vlastných fondov, ak jej účelom je nahradenie, archivovanie alebo zabezpečenie originálu diela alebo jeho rozmnoženiny v prípade straty, zničenia alebo poškodenia. Znamená to, že knižnice môžu digitalizovať svoj fond na základe tejto zákonnej licencie a súhlasu autora na použitie takto vzniknutej digitálnej rozmnoženiny v digitálnej knižnici získať dodatočne.

Na národnej úrovni súvisia s digitalizáciou nasledujúce legislatívne a iné opatrenia (InfoLib 2013):

Zákony

- Zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, o doplnení zákona SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona c. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 535/2003 Z. z. , ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 212/1997 Z. z. o povinných výtlačkoch periodických publikácií, neperiodických publikácií a rozmnoženín audiovizuálnych diel v znení zákona č. 182/2000 Z. z. a o zmene a doplnení zákona č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a o ostatných hromadných informačných prostriedkoch v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 618/2003 Z. z. o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Iné dokumenty

- Zmluvné vzťahy s Európskou knižnicou a Európskou digitálnou knižnicou Europeana
- Programové a riadiace dokumenty OPIS zverejnené na stránke Riadiaceho orgánu OPIS, Úradu vlády SR: <http://www.opis.gov.sk/6029/programove-dokumenty.php>
- Stratégia rozvoja slovenského knihovníctva na roky 2008 – 2013 (ďalej len „stratégia“), ktorú prerokovala vláda Slovenskej republiky 7. novembra 2007 a schválila uznesením vlády SR č. 943/2007
- Uznesenie vlády SR č. 801/2002

- Rozpracovanie programového vyhlásenia vlády SR (PVV SR) v pôsobnosti Ministerstva kultúry SR na roky 2006 – 2010
- Návrh na dobudovanie digitalizačného pracoviska Slovenskej digitálnej knižnice – detašovaného pracoviska Slovenskej národnej knižnice vo Vrútkach s vecným, časovým a finančným harmonogramom
- Návrh programu komplexnej ochrany historických knižničných dokumentov, historických knižničných fondov a knižničného písomného dedičstva Slovenska
- Vecný, časový a finančný harmonogram prevádzky technologického zariadenia na masovú deacidifikáciu ohrozených dokumentov v knižniciach a archívoch
- Program záchrany, stabilizácie a konzervovania tradičných nosičov informácií v SR
- Program elektronizácia knižníc v SR – Audit knižníc a knižničných fondov ústredných orgánov štátnej správy, Uznesenie vlády SR č. 61/2001
- Analýza akvizičnej činnosti v oblasti múzeí, galérií a knižníc
- Zlučovanie školských a obecných knižníc
- ISBN a ISSN
- Povinné výtlačky
- Závazné stanovisko Úradu na ochranu osobných údajov č. 1/2010 z 10. mája 2010 (rtf, 46 kB)
- Medzinárodný program UNESCO „Pamäť sveta“
- Stratégia rozvoja slovenského knihovníctva do roku 2006
- Správa o plnení úloh vyplývajúcich zo Stratégie rozvoja slovenského knihovníctva do roku 2006
- Informácia o plnení úloh vyplývajúcich zo Stratégie rozvoja slovenského knihovníctva do roku 2006
- Informácia o stave realizácie Stratégie rozvoja slovenského knihovníctva na roky 2008 – 2013 – informácia za roky 2008 – 2009

Akademická knižnica MTF STU v procese digitalizácie svojho fondu postupuje v etapách od roku 2004. V súčasnosti má v elektronickej podobe nasledujúce objekty, ktoré sa stále doplňujú:

- skriptá,
- domáce monografie, ktoré vydáva fakulta,
- časopisy, ktoré vydáva fakulta,
- záverečné práce,
- obsahy knižných jednotiek ako súčasť bibliografického záznamu v knižničnom systéme (čiastočne).

Ďalším objektom digitalizácie toho, čo archív akademickej knižnice skrýva, je aj fond publikačnej činnosti a ohlasov.

2. Digitalizácia fondu publikačnej činnosti a ohlasov

2.1 Evidencia publikačnej činnosti a ohlasov v spojitosti s digitalizáciou

Povinnosť evidencie publikačnej činnosti vyplýva pre akademické knižnice zo zákona č. 183/2000 o knižniciach. Podľa § 8 zákona je akademická knižnica, okrem iného, pracoviskom bibliografickej registrácie publikačnej činnosti učiteľov, vedeckých pracovníkov a doktorandov vysokej školy alebo fakulty.

Akademická knižnica sa musí pri registrácii publikačnej činnosti a ohlasov riadiť dokumentmi:

- Zákonom č. 455/2012 Z. z. o vysokých školách (novelizácia),
- Vyhláškou č. 456/2012 Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky o centrálnom registri evidencie publikačnej činnosti a centrálnom registri evidencie umeleckej činnosti,
- Metodickými pokynmi CREPČ pre konkrétne vykazovacie obdobie (Centrum vedecko-technických informácií Slovenskej republiky)
- Smernicou č. 13/2008-R o bibliografickej registrácii a kategorizácii publikačnej činnosti, umeleckej činnosti a ohlasov (platná pre evidenciu publikačnej činnosti do roku vydania 2012).

Keďže sa podľa platnej legislatívy eviduje publikačná činnosť zamestnancov s plným úväzkom a interných doktorandov, vzťahujú sa na nich osobitné ustanovenia autorského zákona o niektorých dielach, kde sa špecifikuje pojem zamestnanecké dielo. Ide o „dielo, ktoré autor vytvoril na splnenie svojich povinností vyplývajúcich z pracovnoprávneho vzťahu, služobného vzťahu alebo zo štátnozamestnaneckého vzťahu k zamestnávateľovi alebo z pracovnoprávneho vzťahu medzi družstvom a jeho členom“. Majetkové práva v takomto prípade vykonáva vo svojom mene a na svoj účet zamestnávateľ, ak nie je dohodnuté inak. V praxi ide o častý jav, keď zamestnávateľ poskytuje vhodné podmienky na výkon duševnej tvorivej činnosti, ktorej výsledkom je dielo. Nie je pritom rozhodujúce, kde a kedy bolo vytvorené (počas dovolenky, doma a pod.), ale na aký účel. Dôležitým je tu fakt, že jeho vytvorením si zamestnanec plnil pracovné úlohy (Lazíková 2012).

Z pohľadu nášho projektu digitalizovania fondu publikačnej činnosti treba zobrať do úvahy dva hlavné zretele. Prvým je, že tieto dokumenty v elektronickej podobe nebudú sprístupnené verejnosti ani zamestnancom fakulty. V prípade, že by knižnica vyhotovila rozmnoženinu a tú sprístupnila verejnosti (napr. na internete), musela by na takýto spôsob použitia uzatvoriť licenčnú zmluvu s nositeľom práv (Metodický manuál č. 16). Druhým zreteľom je to, že vytvorenie rozmnoženiny dokumentu

v digitálnej podobe vzniká pre potreby samotných autorov konkrétneho dokumentu a fakulty ako nositeľa majetkových práv v prípade zamestnaneckého diela.

Dôvody konvertovania fondu publikačnej činnosti MTF STU v Trnave do digitálnej podoby vyšli z potreby rýchleho uspokojenia požiadaviek zamestnancov a jednotlivých ústavov a odborov fakulty. Medzi dôvody, ktoré viedli k vnuknutiu myšlienky zaoberať sa digitalizáciou, patria:

- rýchle a jednoduché sprístupnenie digitalizovaného obsahu publikačnej činnosti a ohlasov autora na vyžiadanie pri kvalifikačnom raste (habilitačné konanie, inauguračné konanie...);
- rýchle sprístupnenie požadovaného materiálu pri kompletizovaní výstupov z projektov a grantov;
- kompletné podklady na hodnotenie vedeckovýskumnej činnosti, vyžadované pri komplexnej akreditácii vysokej školy.

2.2 Proces evidencie publikačnej činnosti spojený s digitalizáciou podkladov

Proces evidencie publikačnej činnosti a ohlasov sa realizuje štandardne na základe usmernení a metodických postupov pre výkon tejto činnosti.

1. Zber podkladov pre evidenciu publikačnej činnosti:
 - vlastné zdroje (nákup, resp. získanie knižničných jednotiek iným spôsobom),
 - monitoring publikačnej činnosti a ohlasov vo všetkej literatúre, ktorá prejde akvizíciou (spracovaním) v akademickej knižnici,
 - sledovanie licencovaných databáz (najmä Web of Science a Scopus, platformy Thomson Reuters – nastavenie alertovacej služby),
 - sledovanie voľne dostupných zdrojov (Google Scholar).
2. Evidencia publikačnej činnosti a ohlasov/zaradenie publikačných výstupov do systému:
 - podľa kategórií na účely dotácie,
 - podľa kategórií na účely akreditácie.
3. Vyhotovenie fyzickej kópie výstupu/ohlasu a jeho archivácia.
4. Vyhotovenie digitálnej kópie a pdf súboru a jeho archivácia.

2.3 Náročnosť procesu digitalizácie publikačnej činnosti a ohlasov

Prevod fondu z fyzickej podoby do elektronickej je náročný proces z časového hľadiska i pohľadu technického vybavenia pracoviska. Vyžaduje sa tu úzka spolupráca medzi akademickou knižnicou a výpočtovým oddelením fakulty (odborom komunikačných a informačných systémov). S tým súvisí aj zabezpečenie technického vybavenia pracoviska (skener), zabezpečenie úložiska na serveri a zabezpečenie vhodného spôsobu ukladania a vyhľadávania digitálnych objektov na serveri. Digitalizácia publikačnej činnosti a ohlasov nie je zameraná na vytváranie osobitnej databázy sprístupnenej verejnosti.

Náročnosť digitalizácie fondu publikačnej činnosti narastá najmä v počiatočnej fáze. Vyplýva to z počtu jednotiek/dokumentov, ktoré by mali byť zdigitalizované. Cieľom akademickej knižnice MTF STU je previesť do elektronickej podoby dokumenty so spätnou platnosťou minimálne od roku 2008, ktorý platí ako prvý rok nasledujúcej akreditácie. Počty dokumentov registrovaných v EPČ (evidencia publikačnej činnosti) v jednotlivých rokoch sa za posledné roky predstavujú spolu asi 1 500 – 2 000 záznamov za rok.

Rok	2008	2009	2010	2011	2012
Počet záznamov EPČ	842	894	1.154	1.078	967
Počet ohlasov	727	986	1.313	1.405	1.122

Spracovanie publikačnej činnosti s vyhotovením papierovej rozmnoženiny a zároveň i digitálneho objektu si bude v nasledujúcom období vyžadovať úpravu celého procesu evidencie publikačnej činnosti a ohlasov od zberu podkladov po ich archiváciu.

Záver

Projekt digitalizácie fondu publikačnej činnosti a ohlasov predstavuje náročný a najmä dlhodobý proces. Náročný z pohľadu technického vybavenia a dodržiavania autorského zákona a dlhodobý z pohľadu spätnej transformácie dokumentov z „papierovej“ podoby do elektronickej. Celý projekt však výrazne uľahčí vzájomnú komunikáciu medzi akademickou knižnicou a zamestnancami/autormi fakulty alebo jednotlivými oddeleniami fakulty.

Prínosy a efekty, ktoré sa očakávajú, je možné predikovať ako výhodu akademickej knižnice v poskytovaní služieb s pridanou hodnotou:

- okamžité poskytnutie kópie publikačného výstupu alebo ohlasu autorovi,
- kompletný výstup publikačnej činnosti a ohlasov (t. z. nielen zoznamy, ale i kópie výstupov) pre hodnotiace procesy,
- centrálny archív publikačnej činnosti a ohlasov.

Cieľom akademickej knižnice je vytváranie, získavanie a využívanie poznatkov, kde nejde iba o sprostredkovanie informácií. Znalostná knižnica (Rešetová 2013), charakteristická využívaním poznatkov, ktoré vytvárajú pridanú hodnotu pre potreby inštitúcie, vytvára portfólio služieb, ktoré efektívnym spôsobom kreujú jej prostredie. Úlohou informačného zabezpečenia oblastí výskumu a vzdelávania v akademickom prostredí je včasné poskytovanie relevantných informácií každej organizačnej zložke. Všetky rozhodovacie procesy na každej úrovni vykonávaných činností potrebujú informácie, ktoré treba distribuovať tak, aby sa dostávali na miesta ich potreby v požadovanej kvalite, štruktúre a čase.

Zoznam bibliografických odkazov

- BARTOŠEK, M. Aktuální oblasti výzkumu digitálních knihoven. In: *INFOS 2003: 32. mezinárodní informatické sympóziem* [online]. [Cit. 2008-01-02]. Dostupné na internete: <<http://www.aib.sk/infos/infos2003/18.htm>
- KOVÁČIK, J. K niektorým otázkam autorského práva a knižníc. *Knižnica*, 2005, **6**(2), 3-12. ISSN 1335-7026
- LAZÍKOVÁ, J. *Základy práva duševného vlastníctva*. Bratislava: Iura Edition, 2012.
- REŠETOVÁ, K. Vývoj kvality publikačných výstupov v procesoch hodnotenia kvality (preprint), 2013.
- ŠUŠOL, J. Definovanie pojmu elektronická knižnica v kontexte elektronických komunikačných aktivít. In: *Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského: Knižničná a informačná veda*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998, s. 23-36.
- InfoLib – Portál pre knižničnú a informačnú teóriu a prax, dostupné na: <http://www.infolib.sk/sk/trendy-oblastiach/digitalizacia-kniznic/suvislost-platnou-legislativou.html>
- Metodický manuál č. 16. Metodický manuál pre zabezpečenie digitálnych práv. Verzia 2.0. [online] . [Cit. 2013-07-22] Dostupné na internete: <http://www.opis.culture.gov.sk>
- Metodický manuál č. 2. Kategorizácia objektov vstupujúcich do procesu digitalizácie. Verzia 5.0. [online]. [Cit. 2013-07-22] Dostupné na internete: www.opis.culture.gov.sk
- Vyhľadávka Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky č. 456/2012 o centrálnom registri evidencie publikačnej činnosti a centrálnom registri evidencie umeleckej činnosti
- Zákon z 12. mája 2000 o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej
- Zákon č. 618/2003 o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon)